

Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği

The Role of Reasons for Arabic Grammar in Language Teaching: An Example of the Ottoman Madrasa Curriculum

Arş. Gör. Dr. Mehmet Emin GÜZEL

Aksaray Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı
Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Arabic Language and Rhetoric
mehmeteminguzel@aksaray.edu.tr

 [0000-0001-6049-6616](https://orcid.org/0000-0001-6049-6616)

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received

29 Nisan / April 2023

Kabul Tarihi / Accepted

08 Eylül / September 2023

Yayın Tarihi / Published

15 Eylül / September 2023

Atıf Bilgisi / Cite as:

Güzel, Mehmet Emin. "Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (Eylül 2023), 518-538.
<http://doi.org/1051702/esoguifd.1289718>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / This article has been reviewed by least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Eskişehir Osmangazi University, Faculty of Theology Bütün hakları saklıdır. / All right reserved. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/esoguifd>

CC BY-NC 4.0 This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial License

Etik Beyanı / Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu, yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği ve bu araştırmanın desteklenmesi için herhangi bir dış fon almadıkları yazar tarafından beyan olunur / It is declared by the author that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study; that all the sources used have been properly cited; that no external funding was received in support of the research.

Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Rolü: Osmanlı Medrese Müfredatı Örneği¹

Öz ► İslâmiyet'le birlikte din diline dönüşen Arapçanın korunması ve Arap olmayan Müslümanlara öğretilmesi ihtiyacı, dil çalışmalarının erken dönemde başlamasına neden olmuştur. Gramere yönelik çalışmalar, sadece kuralların tespitiyle sınırlı kalmamış; dilsel olguların neden ve gerekçelerini de kapsamıştır. İlk dönemden itibaren dilciler, "illet" diye adlandırdıkları bu gerekçelerle gramer kurallarını aklî bir zemine oturtmaya çalışmışlardır. Zamanla nahiv ilminin ayrılmaz bir parçası haline gelen illetler, çoğu dilci tarafından özellikle Arap olmayan bireylere dil öğretiminde kullanılmıştır. Bu çalışmada öncelikle illet kavramı, illetlerin dil öğretimindeki rolü üzerinde durulmuş ardından Osmanlı medreselerinin Arapça öğretim müfredatı, nahiv illetleri açısından incelenmiştir. Çünkü ana dilleri olmamasına rağmen Arapça eser yazabilecek kapasitede âlimlerin yetiştiği bu kurumlar, Arapça öğretiminde rol model olmuşlardır. Çalışma sonucunda, nahiv illetlerinin orta ve ileri düzey dil öğretiminde gerekli görüldüğü, bu bağlamda Osmanlı medreselerinde temel dil kurallarını içeren basit metinlerle başlayan dil öğretiminin felsefî ve cedelî nahiv illetlerini de içeren ileri düzey dil öğretimiyle ikmal edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâgatı, Nahiv ilmi, Nahiv illetleri, Dil öğretimi, Osmanlı medreseleri.

The Role of Reasons for Arabic Grammar in Language Teaching: An Example of the Ottoman Madrasa Curriculum

Abstract ► The need to protect Arabic, which was converted into a religious language with Islam, and to teach it to non-Arab individuals led to the early initiation of language studies. The studies of grammar did not limit themselves to the determination of grammar rules; they also encompassed the reasons behind linguistic phenomena. Since the first period, linguists have tried to place the rules of grammar on a rational basis with/FOR these reasons. Over time the 'illas, which have become a part of nahw science, have been used by linguists in language teaching. In this study firstly, the concept of 'illa and the role of 'illas in language teaching was focused on and then, the teaching language curriculum of Ottoman madrasas was examined in terms of 'illas. Because these madrasas, where scholars were trained with the capacity to write works in Arabic despite not being their mother tongue, were role models in Arabic teaching. As a result of the research, it has been seen that 'illas play a serious role in language teaching at intermediate and advanced level. The language teaching, which started with simple texts containing basic grammar rules in Ottoman madrasas, has been supplemented with advanced language teaching, which also covers the dialectical and philosophical 'illas.

Keywords: Arabic language and its rhetoric, 'ilm al-nahw, 'Illas of Arabic grammar, Language teaching, Ottoman madrasas.

¹ Bu makale Doç. Dr. Hasan Uçar danışmanlığında 2022 yılında tamamladığımız "Arap Dili Gramerinin Teorik Temeli: İlet Kuramı" başlıklı doktora tezi esas alınarak üretilmiştir. This article is Assoc. It was produced based on the Phd thesis titled "The Theoretical Basis of Arabic Grammar: The Theory of 'illa", which we completed in 2022 under the consultancy of Hasan Uçar (Aksaray University, Aksaray, 2022).

Giriş

İlet (العلة), sözlükte tekrarlamak, avutmak, oyalamak, mâni, zaaf,² ve sebep³ gibi pek çok anlama gelmektedir. İlet, nahiv ilmi, felsefe, fıkıh usûlü, kelâm ve mantık gibi pek çok ilim dalının üzerinde önemle durduğu müşterek bir kavramdır. Birbirlerine yakın olsalar da her bir disiplin, illet kelimesine kendine özgü bir anlam atfetmiştir.⁴ Nahvî bir terim olarak illeti, “dil gramerine dair genel ilkeler belirlemek ve bu ilkeleri rasyonel bir düzlemde ispatlamak amacıyla dilsel olgulara yönelik yapılan izahlar”⁵ şeklinde tanımlamak mümkündür. Bu tür izahlar, olasılık düzeyinde olup genelde olgudan sonra gerçekleşir. Dolayısıyla nahiv illetlerinde ontolojik açıdan illet ile olgu arasında kesin bir nedensellik iddiası yoktur. Zira ontolojik anlamda illet önce, malûl ise sonradır. Başlangıcı itibariyle nahiv illetleri her ne kadar basit izahlardan ibaret olsalar da zamanla kelâm ve felsefe gibi diğer ilimlerin etkisiyle bu illetlerin, üzerine genel gramer ilkelerinin inşa edildiği ve dil okulları arasındaki ayrışmaya temel teşkil eden dinamiklere dönüştükleri görülmektedir.

Diğer diller gibi Arapça da kurallar manzumesinden oluşan bir iletişim sistemidir. İslamiyet ile birlikte Kur’ân dili Arapçayı tahriften korumak ve diğer din müntesiplerine öğretme ihtiyacı, Arap dil gramerine dair çalışmaların erken dönemde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Nitekim hicrî elli senesinden sonra dil çalışmalarının Ebü'l-Esved ed-Düelî (ö. 69/688) ile başladığı görülmektedir.

Dilciler gramer kurallarını belirlerken öncelikle semâ'ı referans almış, tümevarım metoduyla genel gramer kurallarını belirlemişlerdir. Dilsel olgular arasındaki ortak yönlerin tespitiyle tayin edilen bu kurallar, “fâil merfû, mef'ûl mansûb, muzâfun ileyh mecrûr olur” şeklinde ana ilkelerden ibaret idi. İlk dönem dilcilerin bu yaklaşımı, dilde illiyet düşüncesine de zemin hazırlamıştır. Nitekim nahiv ilmüne dair belirlenen bu temel önermelere, sonraki süreçte birincil veya “talîmî” (pedagojik) illet denmiştir. Öte yandan belirlenen bu kurallar, bazı delillerle desteklenmiş ve aklî düzlemde izahatları yapılmıştır. İlerleyen süreçte ise illetlerin de

² Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, thk. Muhammed Basil (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiye, 1419/1998), 3/220, 221. Ebü'l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*, thk. Abdusselam Harûn (Şam: Dârü'l-Fıkr, 1399/1979), 4/12, 13.

³ Mecduddîn Muhammed b. Yâkub el-Fîruzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhît*, thk. Muhammed Naim el-'Arkasûsî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1436/2005), 1035.

⁴ İletlin farklı ilim dallarında terim anlamı hakkında detaylı bilgi için bk. Mehmet Emin Güzel, *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İlet Kuramı* (İstanbul: Kitap Dünyası, 2022), 23-24.

⁵ Güzel, *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İlet Kuramı*, 23-24.

illetleri incelenmiş, böylece kıyasî ve cedelî diye nitelenen ikinci ve üçüncü derece illetler ortaya çıkmıştır.

Hicrî birinci asrın sonlarından başlayıp ikinci asrın sonlarına kadar geçen süreç, dilde illetlendirme faaliyetlerinin doğuş ve gelişim süreci olarak kabul edilir. Zira Nasr b. Âsım el-Leysî (ö. 89/708 [?]) ile başlayan ve önlü Arap dilcisi Halîl b. Ahmed'e (ö. 175/791) kadar devam eden bu dönem, nahiv illetlerinin doğuş ve gelişim dönemi olarak kabul edilmiştir. Ebû İshak el-Hadremî (ö. 117/735), İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766), Ebû Amr b. el-A'îlâ (ö. 154/771) ve Yûnus b. Habîb (ö. 182/798) gibi dilcilerin de illiyet düşüncesine katkıda bulunduğu bu dönemde tespit edilen illetlerin nahiv ilminin bütün konularını kapsadığı söylenemez.

Halîl b. Ahmed, bir dilcinin ta'lîl faaliyetini, muazzam bir yapıyı seyredip hakkında yorum yapan bilge şahıs metaforuyla izah etmek suretiyle illiyet anlayışını ortaya koymuştur.⁶ Bunun yanı sıra tespit ettiği illetlerle öğrencisi Sîbeveyhi (ö. 180/796) gibi kendisinden sonra gelen birçok dilciye kaynak teşkil etmiştir. Nitekim Sîbeveyhi *el-Kitâb* adlı eserinde kayda geçirdiği ilmi müktesebatı, büyük oranda hocası Halîl b. Ahmed ve dönemin ileri gelen dilcilerine borçludur. Ancak kendisinin alana katkısı sadece bu ilmi müktesebatı kayda geçirmekle sınırlı kalmamış badiye Araplarından doğrudan nakiller yapıp illet tespitinde de bulunmuştur.

Hicrî üçüncü asırda illetler, dil öğretiminin yapıldığı meclislerin ana gündemi, dil alanındaki tartışmaların mihverî haline geldi. Bu asırda illetler konusunda müstakil eserin kaleme alındığı görülmektedir. Nitekim kaynaklarda yer alan bilgilere göre Kutrub (ö. 210/825

⁶ Halîl b. Ahmed, "Bu illetleri kendin mi buldun yoksa Araplardan mı öğrendin?" şeklinde kendisine sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir: Araplar fitrî bir yetenekle dillerini konuşabilmekteler ve dillerindeki sözdizimi fitrî olarak bilmektedirler. Ancak şurası bir gerçek ki -her ne kadar dillendirmeseler de- onların zihinlerinde dilsel olgulara dair illetler yer almaktadır. Bir dilci olarak benim yaptığım şey, dilsel bir olguya dair illet olarak gördüğüm bir hususu tespit etmektir. Benim illet olarak tespit ettiğim illet Arapların aklındaki illetin aynıysa ne ala. Aynı değilse o zaman ben, muazzam bir binanın içerisine girip temaşa eden şu bilge kişinin durumundayım. O bilge adam, bu binayı inşa eden ustanın hikmet ehli olduğundan hiçbir şeyi yersiz yapmayacağını bilir. Bu yüzden o bilge, binanın bölümlerini hayranlık içerisinde izlerken "*Bu yapının hikmet ehli ustası burayı şu ve şu nedenlerden dolayı böyle yaptı. Şurayı ise şu nedenden ötürü şöyle yaptı...*" der ve olası nedenleri sıralar. Bu durumda o muhkem binayı inşa eden ustanın işçiliği, yapı üzerindeki dokunuşları bilge adamın sözünü ettiği nedenlerden ötürü ola da bilir olmaya da bilir. İşte benim dil hakkında yaptığım yorumlar ve öne sürdüğüm illetler de buna benzer. Ezcümle benim illetlerimden daha iyisini tespit eden varsa buyursun, getirsin. Bk. Abdurrahman b. İshak Ebû'l-Kasım ez-Zeccâcî, *el-Îzâh fi 'ileli'n-nahvi*, thk. Mazin el-Mübârek (Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 1399/1979), 65-66.

civarı),⁷ Mâzinî (ö. 249/863)⁸ gibi dönemin öne çıkan dilcileri, illetler konusunda müstakil eser yazmışlardır.

Hicrî dördüncü yüzyılda ise illetler konusunda müstakil eser yazımının arttığı görülmektedir. Ayrıca bu yüzyılda kaleme alınan eserlerin bazıları kelâm ve fıkıh usulü yöntemlerini esas almıştır. Nitekim İbnü's-Serrâc (ö. 316/929), Ebü'l-Kâsım ez-Zeccâcî (ö. 337/949), Ebû Ali el-Fârisî, İbnü'l-Verrâk (ö. 381/991), Rummânî (ö. 384/994) ve İbn Cinnî (ö. 392/1002) gibi konuyla ilgili eser yazan dilciler, kelâm ve fıkıh usulü yöntemlerini esas almışlardır. Bunun doğal bir sonucu olarak nahiv illetleri, farklı yönlerden tasnife tabi tutulmuştur. Söz gelimi nahiv illetlerini gââyî açıdan tasnif eden İbnü's-Serrâc, "ta'limî" (pedagojik) illetler ve "illetin illeti" şeklinde ikiye ayırmış⁹ aynı açıdan taksime tabi tutan takipçisi Zeccâcî ise "ta'limî", "kıyâsî" ve "cedelî" olmak üzere üçe ayırmıştır.¹⁰

Hicrî beşinci yüzyıla gelindiğinde bir taraftan felsefe ve kelâm gibi disiplinlerin etkisi öbür taraftan dil okulları arasındaki tartışmalar sonucu nahiv ilmi, dil öğretim aracı olmaktan çıkıp amaç haline dönüşmüştür. Bunun sonucunda nahiv ilmi diyalektik (cedelî) illetlerin hegemonyasına girmiş ve pedagojik (ta'limî) illetler arka planda kalmıştır. Bu durum illetlerin eleştirilmesine neden olmuştur. İbn Hazm'ın (ö. 456/1064) başlattığı illet eleştirisi, İbn Madâ (ö. 592/1196) ile büyük ivme kazanmıştır.

Nahiv ilminde illiyet fikrine karşı çıkanlar olsa da illetler, Arap dilcilerin çoğunluğu tarafından kabul görmüş, İbn Cinnî,¹¹ Abdülkâhir el-Cürçânî (ö. 471/1078-79)¹² gibi pek çok dilci, nahiv ilminde illetlerin gerekliliğini savunmuştur. Nahiv illetleri etrafında klasik dönemde ortaya çıkan bu tartışmaların modern dönemde yansımaları görülmektedir. Zira günümüz Arap

⁷ bk. Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist fî ahbâri'l-'ulemâi'l-musannifîn mine'l-kudemâi ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim*, thk. Rıza Teceddüd el-Mâzendî (Tahran, 1971), 1/58.

⁸ Bk. Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslamî, 1993), 2/763.

⁹ Ebû Bekir Muhammed b. Sehl İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fî'n-nahv*, thk. Abdu'l-Hüseyn el-Fetîlî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996), 1/35.

¹⁰ Zeccâcî, *el-İzâh*, 64, 65.

¹¹ Bk. Ebü'l-Feth Osmân İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1952), 1/184.

¹² Bk. Cürçânî, Ebû Bekir Abdül-Kahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-, *Delâilü'l-icâz*, thk. Muhammed Mahmud Şakir (Kahire: Mektebetü'l-Hancı), 2/1/28.

dilcileri arasında da geleneksel nahiv ilmini nahiv illetlerini dil öğretiminde gerekli görenler olduğu gibi, buna kökten karşı çıkanlar da vardır.¹³

Nahiv illetlerinin dil öğretimindeki rolüne dair yapılmış hususi bir çalışma tespit edilmemiştir. İlerde verilecek bilgilerden anlaşılacağı üzere ilk dönem dilcilerin illet tasnifi veya illet savunusunda yer verdikleri ifadelerin satır aralarından konuya dair malumat edinmek mümkündür. Onun dışında modern dönem illet konusu çalışan Arap dilcisi Hasan Hamis'in *Nazarîyetü't-ta'îl fi'n-nahvi'l-'arabî beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn* birkaç başlıkta konuya yüzeysel bir şekilde temas edildiği görülmektedir.¹⁴ Osmanlı eğitim müfredatı ve Osmanlı medreselerinde okutulan eserler hakkında çalışmalar olsa da bu müfredatın ve ders kitaplarının nahiv illetleri açısından değerlendirmesini yapan bir çalışma tespit edilmemiştir.

Bu çalışma, Osmanlı medreseleri özelinde nahiv illetlerinin -ana dili olmayanlara-Arapça öğretimindeki rolünü ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu bağlamda öncelikle insandaki dil yetisinin nasıl edinildiği konusu, geçmişte ve günümüzde kabul gören dil öğretim metotları ve dil öğretiminde illetlerin rolüne temas edilecektir. Ardından nahiv illetlerinin Osmanlı medreselerinde Arap dili öğretimindeki rolü üzerinde durulacaktır. Zira bu eğitim kurumları ana dili Arapça olmayanların Arapça öğretiminde rol model olma hüviyetine sahiptirler.

1. Nahiv İletlerinin Arap Dili Öğretimindeki Yeri

Dil melekesi ya doğuştan ya dilin konuşulduğu çevrede uzun bir müddet bulunmakla veya öğretimle edinilir. Anadil dışında ikinci bir dili dilin konuşulduğu çevrede yetişerek öğrenmekle eğitimle öğrenmek de aynı değildir.¹⁵ Zira dil melekesini doğuştan veya dilin konuşulduğu çevrede bulunarak edinilenler, teorik düzeyde gramer bilgisine gerek duymazlarken dili sonradan öğrenmek isteyenlerin gramer bilgisine ihtiyacı vardır.

İbn Haldûn'a (ö. 808/1406) göre insandaki dil yetisi ancak uzun bir süre sık tekrarlarla gelişir.¹⁶ O, insandaki dil yetisinin gelişebilmesinin teorik bilgiden ziyade pratiğe gereksinim

¹³ Konuyla ilgili tartışmalar hakkında detaylı bilgi için bk. Güzel, *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İlet Kuramı*, 48-65.

¹⁴ Hasan Hamis Said el-Milh, *Nazarîyetü't-ta'îl fi'n-nahvi'l-'arabî beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn* (Umman: Dârü's-Şurûk, 2000), 51, 100.

¹⁵ Abdurrahman el-Hâc Salih, "en-Nahvü'l-'ilmî ve'n-nahvü't-ta'îmî ve zaruretü't-temyîzi beynehümâ", *Mecelletu Mecma'i'l-Luga'l-'Arabîyye bi'l-Kahire* 127, 157.

¹⁶ İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldûn*, thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş (Dimaşk: Dâru Ya'rub, 1424/2004), 2/378.

duyduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla pratik olmadan salt teorik bilginin dil melekesinin oluşumuna herhangi bir katkısı yoktur. Zira gramer bilgisi, dil melekesinin bizzat kendisi olmayıp gerekçelerini öğreten bir araçtır. Dolayısıyla teorik düzeyde gramer bilmek dil öğrenmek anlamına gelmemektedir. Söz gelimi bir kişinin terzilik zanaatı hakkında teferruatlı nazari bilgisi olsa da dikiş deneyimi yoksa bunun terzilik yeteneğini edindiği söylenemez. Aynı şekilde bir dilin teorik gramer bilgisine sahip olsa bile o dilde cümle kurmakta zorlanan veya iki satır yazı yazamayan birinin bu dilin yetisine sahip olduğu söylenemez.¹⁷

Dil, nahivciler tarafından ontolojik bir sorun olarak addedildiğinden ilk dönemlerden itibaren Arap dili grameri, yalnızca konuşma ve imla kurallarını konu edinen bir ilim dalı olarak görülmemiştir. Aksine gerekçeleriyle tahlil edilmesi gereken bir alan olarak görülmüştür.¹⁸ Bu yüzden tarih boyunca Arap dili öğretimi, sadece gramer konularının basit ve sade bir düzlemde aktarımıyla sınırlı kalmamış; dilsel olguların gerekçeleri de ortaya konmuştur.¹⁹ Hicrî üçüncü ve dördüncü yüzyıllardan itibaren felsefe ve mantığın da etkisiyle felsefi ve cedelî illetler ön plana çıksa da nahvin doğuşuna paralel ortaya çıkan illetler, tarih boyunca dil öğretiminin bir parçası olarak görülmüştür.²⁰

Abbasi devletinin sınırları farklı etnik unsurları ihtiva edecek çapta genişlemesi sonucu nahiv ilminin Arapça öğretimindeki rolü daha da ön plana çıkmıştır. Bu dönemde yabancı unsurların, öğrendikleri bir nahiv kuralına dair sorular sormaları, buna karşılık hocaların da bu sorulara ikna edici cevaplar vermeleri, ders halkalarında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.²¹ Nitekim Halîl b. Ahmed'in illet mantalitesini ortaya koymak için zikrettiği metafordan da²² anlaşıldığı üzere dilcilerin ortaya koyduğu illetler, daha çok muhataba yöneliktir. Çünkü illetler muhatabı ikna aracı olarak kullanılmış ve ilk dönemlerden itibaren Arapçanın öğretildiği ders halkalarında cereyan eden tartışmaların odağı olmuştur.²³

Nahiv illetlerini iki kısma ayıran İbnü's-Serrâc'a göre birinci kısım illetler, "Her fâil merfû olur." önermesi gibi Arapçayı öğrenmemize yarayan illetlerdir. Ona göre "Fâil neden

¹⁷ Bk. İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Mukaddime*, 2/385.

¹⁸ Yunus Cengiz, "Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil: Mollâ Câmî ve Hâşiyelerinde Grameri Aşma Çabası", *Mukaddime* 6 (2015), 52.

¹⁹ 'Affî Dimaşkiye, *Tecdîdü'n-nahvi'l-'arabî* (Beyrut: Ma'hedü'l-İnmâi'l-'Arabî, 1981), 123.

²⁰ İbrahim Muhammed Ahmed Mevâhib, "Devrü't-ta'îl fi't-ta'îm," *Milh, Hasan Hamis Said El- (Ed.) 2015 - Nazariyyetü'n-Nahvi'l-'arabî Beyne'l-Mevrûs Ve'l-Müstahdes*, 333.

²¹ Milh, *Nazariyyetü't-ta'îl*, 51.

²² bk. Zeccâcî, *el-Îzâh*, 65-66.

²³ Mevâhib, "Devrü't-ta'îl fi't-ta'îm", 334.

merfû olur?”, “Mef’ûl neden mansûb olur?” vb. sorulara cevap mahiyetindeki ikincil kademe illetler, Arapça konuşmamıza katkı sağlamaz. Bu tür illetler yalnızca dildeki hikmeti tespit etmemize, böylece Arapçanın öbür dillere olan üstünlüğünü ortaya koymamıza yarar.²⁴

İbnü’s-Serrâc’ın öğrencisi Zeccâcî de yaptığı taksimde birinci sırada ta’lîmî illetlere yer vermiş ve bunların Arapça öğretimine yaradığını belirtmiştir. Çünkü biz, dilin tamamını Araplardan işitmek yoluyla öğrenme imkanına sahip değiliz. Nitekim dilin bazı bölümlerini işitir, geri kalanını ise işittiğimiz bölüm üzerine kıyâs ederiz. Söz gelimi قَامَ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ, قَامَ زَيْدٌ فَهُوَ قَائِمٌ vb. cümleleri işittiğimizde dilde “ism-i fâil” denen bir olguyu öğrenir ve buna أَكَلَ زَيْدٌ إِنْ زَيْدًا قَائِمٌ gibi daha önce işitmediğimiz örnekleri de kıyâs ederiz. Aynı şekilde قَامَ زَيْدٌ cümlesinde “قَامَ زَيْدًا kelimesi neden mansûb oldu?” sorusuna, “Çünkü زَيْدٌ, ismini nasb eder.”; قَامَ زَيْدٌ örneğinde, “زَيْدٌ neden merfû oldu?” sorusuna, “Çünkü fâil merfu olur.” şeklinde verilen cevaplar, dil öğretiminde başvurulan illetlerdir.²⁵ Dolayısıyla Zeccâcî, dil öğretiminde ta’lîmî illetlere ilaveten kıyâsî illetlere de yer vermiştir.

Nahiv illetlerini “Arap diline uyarlanabilen ve dilin yasalarına ulaştıran illetler” ile “dildeki hikmeti ortaya çıkarmaya yarayan illetler” şeklinde ikiye ayıran Celîs ed-Dîneverî de (ö. 490/1097)²⁶ İbnü’s-Serrâc gibi birincil illetleri, dil öğretiminin bir parçası saymış, ikincil illetlerin ise dildeki hikmeti ortaya çıkarmaya yaradığını belirtmiştir.

Ebü’l-Bekâ el-‘Ukberî’nin (ö. 616/1219) “İletler, asli meselelerden neşet eden fer’î meselelerin pek çoğunu öğrenmemize yarar.”²⁷ şeklindeki ifadesi, nahiv ilmindeki birçok fer’î meselenin illetler aracılığıyla öğrenildiğini göstermekte böylece illetlerin dil öğretimine katkısını ortaya koymaktadır.

Arap dil öğretiminin birkaç aşamadan ibaret olduğunu belirten Cürçânî, sadece ta’lîmî illetlerden oluşan ve temel nahiv kurallarından ibaret bir dil öğretiminin başta Kur’ân ve hadis kaynakları gibi dini metinler ile klasik Arap edebiyatı kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanmasında yetersiz kalacağını ifade etmiştir. Ayrıca ihtilâflı meselelerde doğruyla

²⁴ İbnü’s-Serrâc, *el-Usûl*, 1/35.

²⁵ Zeccâcî, *el-İzâh*, 64.

²⁶ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Musâ b. Hibetullah ed-Dîneverî, *Simâru’s-sina’a fi ‘ilmi’l-‘arabîyye*, thk. Muhammed b. Halid el-Fadil (Riyad: Cami’atu’l-İmam Muhammed b. Suûd, 1411/1990), 135.

²⁷ Ebü’l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah el-‘Ukberî, *el-Lübâb fi ‘ileli’l-binâ ve’l-i’râb*, thk. Muhammed Osman (Kahire: Mektebetü’s-Sekkafeti’d-Diniyye, 1430/2009), 44.

yanlışı ayırt edilebilmek ve insanoğlundaki eşyanın hakikatine dair var olan merak duygusunu gidermek için de illetlere gerek duyulmaktadır.²⁸ Dolayısıyla Cürcânî'nin de ikincil derece illetleri Arap dili öğretiminin bir parçası olarak gördüğü anlaşılmaktadır.

Günümüz bazı Arap dilcilerine göreyse nahiv ilminin -amacına göre- “ilmî” (bilimsel) nahiv ve “ta‘lîmî” (pedagojik) nahiv şeklinde iki kısma ayrılması daha isabetlidir. Bunlara göre geleneksel nahiv ilmini ve Sîbeveyhi gibi ilk dönem dilcilerini eleştirenlerin temel sorunu, bu ayrımın farkına varamamalarıdır.²⁹ Zira nahiv ilmini pedagojik nahiv ve bilimsel nahiv şeklinde ikiye ayırmak, doğal olarak her ikisinin amaç ve yönteminin farklı olduğu sonucunu doğurur. Nitekim bilimsel nahiv, dilsel olguları inceleyip, kural tespit etmeye çalışırken pedagojik nahiv, kuralı öğretip kurala uymayı zorunlu kılar. Bu yönüyle bilimsel nahiv tüme varım metodunu (istikrâ), pedagojik nahiv ise tündengelim metodunu (kıyâs) uygular. Öte yandan bilimsel nahiv betimleyici, pedagojik nahiv ise kural koyucudur. Son olarak bilimsel nahiv, dilin vasıflarına dair verilerin tescili, pedagojik nahiv ise uyulması gereken dil kuralları manzumesidir.³⁰

Ta‘lîmî illetlerden oluşan nahiv, akaid ilmi mesabesinde olup sadece gramerin temel önermelerini içerir. Bu aşamada kuralların illetlerine veya dilciler arasında cereyan eden tartışmalara yer verilmez. Nitekim Câhiz (ö. 255/869) “Çocuğun aklını dilde hata yapmaktan koruyacak kurallar dışında gereğinden fazla nahvî detaylarla meşgul etmemek gerekir.” diyerek başlangıç seviyesinde dil öğretimi için bir öneride bulunmuştur. Onun bu önerisine cevaben sonraki dönemlerde Zeccâcî'nin *el-Cüme'li*, İbn Cinnî'nin (ö. 392/1002) *el-Luma'*, Zebîdî'nin (ö. 379/989) *el-Vâzihî*' ve İbn Hişâm'ın (ö.761/1360) *Ḳatrü'n-nedâsı* gibi pek çok eser kaleme alınmıştır.³¹ İkincil ve sonrası derecede illetlerin yer aldığı bilimsel nahiv ilminde ise gramer kuralları, gerekçeleriyle ve arka plandaki felsefî tartışmalarıyla öğretilir.

Günümüz dil öğretim uzmanlarına göre pratik yapılmadan salt teorik kurallardan oluşan bir dil öğretim modeli, fayda sağlamayacaktır. Dolayısıyla hem başlangıç hem de ileri düzey dil öğretiminde teorik bilginin yansira pratiğe de mutlaka yer verilmelidir.³² Öte yandan teorik bilgiden yoksun salt dil pratiği de dil öğretiminde yeterli katkıyı sağlamayacaktır. Nitekim “dilbilgisi-çeviri” yöntemi, “dolayısız (düzvarım)”, “kulak-dil alışkanlığı”, “bilişsel öğrenme”,

²⁸ Ebû Bekir Abdul-Kahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Cürcânî, *Delâilü'l-i'câz*, thk. Muhammed Mahmud Şakir (Kahire: Mektebetü'l-Hancî), 2/31-34.

²⁹ Hâc Salih, “en-Nahvü'l-ilmî ve'n-nahvü't-ta'limî”, 164.

³⁰ Temmâm Hassân, *İctihâdâtün lugaviyye* (Kahire: 'Alemü'l-Kütüb, 2007), 13.

³¹ Milh, *Nazariyetü't-ta'lim*, 193.

³² Hâc Salih, “en-Nahvü'l-ilmî ve'n-nahvü't-ta'limî”, 168.

“iletişimsel” ve “seçmeli-eklemeli” gibi pek çok yöntem hem geçmişte hem de günümüzde kabul gören başlıca yabancı dil öğretim yöntemleridir.³³ 20. yüzyılın başlarında gramer+çeviri yöntemi yerine tamamen yabancı dil odaklı bir öğretim modeli kabul görmüştür. Ardından sadece öğrencinin aktif olduğu bir öğretim modeline geçilmiştir. 20. asrın yarılarında ABD’de konuşmayı esas alan dil öğretim modeli uygulanırken, Avrupa’da ise görme ve işitmeye dayalı dil öğretim modeli uygulanmıştır. 1970’lerde de dil öğretiminde yalnızca karşılıklı konuşma (diyalog) modelini benimseyen bir anlayış ortaya çıkmıştır. Ancak dil öğretiminde bu yöntemlerden hiçbirinin bir başına yeterli olamayacağının anlaşılması sonucu 20. yüzyılın sonlarından itibaren grameri de içeren birden fazla yöntemin bir arada ve tedricen verildiği karma öğretim modeli benimsenmiştir.³⁴

2. Nahiv İletleri Açısından Osmanlı Medrese Müfredatı

Osmanlı medreselerinin dil öğretim programı, anadili Arapça olmayan bireylere nasıl Arapça öğretilceğinin güzel bir örneğidir. Nitekim bu program sayesinde Arapça eser yazabilecek düzeyde birçok alim yetişmiştir. Bu nedenle Osmanlı medreselerinin tarihi ve genel eğitim müfredatına kısaca temas edildikten sonra illetlerin bu müfredattaki yeri ve katkısı üzerinde durulacaktır.

Medrese teşkilatının denince ilk akla gelen kişi Nizamülmülk’tür. Zira onun Bağdat ve çevresinde kurduğu medreseler örnek alınarak İslam dünyasının çeşitli yerlerinde pek çok medrese inşa edilmiştir. Öyle ki bu İslam dünyasında bir gelenek halini almış, köylere varıncaya kadar medreseler yapılmıştır. Selçuklu ve Beylikler döneminde Anadolu’da inşa edilen medreselerin çoğu Osmanlılara kadar intikal etmiştir.³⁵

“Osmanlı Medreseleri, sıbyan mektebinden sonra orta, lise, yüksekokul ve üniversite eğitimine denk gelen, İslamî kimliği sebebiyle sadece Müslümanların devam ettiği eğitim kurumlarıydı.”³⁶ Osmanlılarda ilmi faaliyetlerin kökeni Osman bey dönemine kadar dayansa da³⁷ ilk medrese Orhan Bey tarafından hicrî 731 senesinde o dönem beyliğin merkezi İznik’te

³³ Murat Arif Güney, “Yabancı Dil Öğretimi ve Düünden Bu Güne Türkiye’de Arapça Öğretimi”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 196-202.

³⁴ Hâc Salih, “en-Nahvü’l-‘ilmî ve’n-nahvü’t-ta’lîmî”, 168, 169.

³⁵ Ünal Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 1/3 (2008), 350-51.

³⁶ Mehmet İpşirli, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/327.

³⁷ Taşkın, “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”, 350-51.

kurulmuştur.”³⁸ Sultan II. Murad (ö. 855/1451) döneminde sayılarının artmasıyla birlikte medreseler, derecelerine göre tasnif edilmeye başlanmıştır. Bu kurumlarda eğitim öğretim faaliyeti belli bir usul çerçevesinde yürütülse de ilk köklü teşkilatlanma Fatih Sultan Mehmet (ö. 886/1481) döneminde gerçekleşmiştir.³⁹ Nitekim “Fatih Sultan Mehmed’in Fatih Külliyesi içerisinde inşa ettirdiği sekiz medreseden oluşan Sahn-ı seman (sekiz avlu) medresesi ve bunların bir sıra gerisinde yer alan sekiz Tetimme medreseleri”,⁴⁰ Osmanlı topraklarında medrese teşkilatındaki yeniliğe esas olmuştur. Zira bundan sonra inşa edilen medreseler, genelde bu medreseleri örnek almıştır.⁴¹

Fatih’in İstanbul’da Sahn-ı seman ve Tetimme medreselerini inşa ettirmesinden sonra Osmanlı sınırları içerisinde kurulan medreselerin yeni organizasyon şeması aşağıdan yukarıya doğru “Hâşiye-i tecrîd”, “Kırklı”, “Hâriç-Dâhil” ve “Sahn-ı seman” şeklindeydi:⁴²

Öğrenciler, Sıbyan medreselerinde aldıkları Kur’ân, akâid, ilmihal ve hüsn-i hat gibi temel eğitimlerinin ardından⁴³ günümüz eğitim sisteminin orta öğretimine denk gelen Hâşiye-i tecrîd medresesine başlardı. Yükseköğretim kurumları olan Sahn-ı semandan mezun olanlar ise müderris olurdu.⁴⁴ “Bu medreselerde verilen eğitim müfredatı ve süresi kısmen kanunnamelerle belirlenmişti.”⁴⁵ Kanunnamelerde okutulan bazı ders kitapları belirtilse de kitap seçimi daha çok müderrislerin tercihinine bırakılmıştır.⁴⁶

Arapça ve Farsçayı öğrenmek Osmanlı toplumunda kişinin devlete ve millete karşı ifa etmesi gereken bir borç olarak görülürdü. Meşhur “Kim ki bilir Fârisî, gider deynin yarısı” deyimine göre kişi, Farsça öğrenmek suretiyle borcunun yarısını, Arapça öğrenerek de geri kalan yarısını ödemiş olurdu. Osmanlı âlimlerinin iyi bir medrese eğitimiyle bu iki dili ileri

³⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988), 1.

³⁹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 2.

⁴⁰ İpşirli, “Medrese (Osmanlı Dönemi)”, 28/328.

⁴¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 3.

⁴² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 11; Hüseyin Atay, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi* (Ankara: Atay Yayınları, 2018), 101-117.

⁴³ Abbas Çelik, “Hatıralarla Sıbyan Mektepleri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2007), 130-33; Ahmet Cihan, *Osmanlı’da Eğitim* (Ankara: Akademik Kitaplar, 2014), 127-129.

⁴⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 12.

⁴⁵ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 13, 14.

⁴⁶ Mefail Hızlı, “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2018), 29.

seviyede öğrenmelerinin altında yatan nedenin toplumda hâkim olan bu düşünce olduğu söylenebilir.⁴⁷

Osmanlı medreselerinin bütün kademelerinde okutulan dersler, kendi içerisinde “muhtasarât”, “mukaddimât-ı ulûm” ve “ikmâl-ı ulûm-ı mürettebe” şeklinde bir sıralamaya tabi tutulmuştur.⁴⁸ Bu bağlamda her ilim dalında sırasıyla iktisâr, iktisâd ve istiksâ olmak üzere üç aşama takip edilmiştir. Birinci aşamada ilgili bilimin ana konularını içeren özet metinler, ikinci aşamada temel konuların delillerle ispatlanmaya çalışıldığı ayrıntılı metin veya şerhler, üçüncü aşamada ise bunlara ilaveten konuyla ilgili karşıt görüşlerin tartışıldığı şerh veya haşiye türü eserler okutulmuştur.⁴⁹

Osmanlı medreselerinde cedelî nahvin öne çıkmasında kelâm ve felsefe alanındaki entelektüel birikimin dil öğretimi üzerinde etkisi olarak görülebilir:

“Osmanlı medreselerinde okutulan nahiv eserleri cedelî nahiv tarihinin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Bu halkanın temel özelliği nahvin mantık ve metafizikle iç içe işlenmiş olmasıdır. Nitekim İcî, Cürçânî ve onların eserlerini yorumlayan haşiyeciler, değişimin itibarî olarak illetlendirilebileceğini kabul ederler. Yani nedensellik ilişkisinin zihinde kurulduğunu düşünürler. Molla Câmî ve haşiyecileri için de isnâdın, yani cümledeki bileşenlerin birbirleriyle ilişkisinin illetlendirilmesi itibaridir. Hem fizikteki değişim için hem de kelimelerdeki değişim için kabul edilen nedensellik, mantığı tüm alanların ortak düşünme biçimi kılmıştır. Bu itibarla, kelâm-felsefe, nahiv ve mantık alanlarının birbirleriyle ilişkisini düşündüğümüzde Osmanlı medrese müfredatının uyum içerisinde ve birbirlerini destekler mahiyette olduğu görülmektedir.”⁵⁰

Haşiye medreselerinde ihtisâr seviyesinde sarf ve nahiv eğitimi verilir,⁵¹ Sahn medreselerinde ise aşağı medreselerde görülen derslerin teferruatlı hâli okutulurdu.⁵² Bu medreselerde fıkıh, hadis, kelâm ve tefsir gibi dersler ağırlıktaydı.⁵³ Osmanlı medreselerinde

⁴⁷ Musa Yıldız, “Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları,” *Türkiye’de Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi*, ed. Suna-Nurettin C. Ağıldere (Ankara: Gazi Üniversitesi, 2008), 1.

⁴⁸ Hasan Akgündüz, *Klasik Osmanlı Medrese Sistemi. Amaç-Yapı-İşleyiş* (İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997), 396.

⁴⁹ *XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye’de İlim ve İlimiyeye Dair Bir Eser Kevâkib-i Seb’a Risâlesi*, çev. Nasuhi Ünal Karaaslan (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015), 69.

⁵⁰ Cengiz, “Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil”, 74.

⁵¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 26.

⁵² Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 28.

⁵³ Bk. Akgündüz, *Klasik Osmanlı Medrese Sistemi*, 405.

okutulan derslerin sırası hakkında net bir bilgi bulunmamasıyla birlikte İslam dünyasındaki diğer medreselere benzer bir yöntem izlendiği söylenebilir.⁵⁴

Osmanlı medreselerinde Arapçanın öğretimi, ulûm-i âliye (araç ilimler) kapsamında değerlendirilmiştir.⁵⁵ Medreselerde Arapça eğitimi, İbn Feriştah'ın Risâlesi veya *Sübha-i sibyan* gibi sözlüklerin ezberlenmesiyle başladı. Daha sonra Arap dil ilimlerinin temeli olan sarf ilmi okutuldu. Sarf ilminin iktisâr seviyesinde *Sığa risâlesi/Emsile*, *Binâü'l-ef'âl risâlesi*, *Maksûd risâlesi* ve *İzzî* kitabı, iktisâd seviyesinde *Merâh* ve *Şâfiye* kitapları, istiksâ seviyesinde ise *el-Mufaşşâl* kitabı en çok okutulan eserler olmuştur.⁵⁶

Döneme göre bazı farklılıklar arz etse de nahiv ilminde ise Osmanlı Medreselerinde şu eserler okutulmuştur:

- 1) *Avâmil*, Abdulkâhir el-Cürcânî: Tanzimat döneminden sonra Birgivî'nin (ö.981/1573) *el-Avâmilü'l-cedîd* adıyla da bilinen eseri okutulmuştur.⁵⁷
- 2) *İzhârü'l-esrâr*, Birgivî: *Avâmil*'in genişletilmiş halidir.
- 3) *İmtihânü'l-ezkiyâ*, Birgivî : Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Lübbü'l-elbâb fî 'ilmi'l-i'râb* adlı muhtasarının şerhidir. Beyzâvî bu eserini İbn Hâcib'in (ö. 646/1249) *el-Kâfiye*'sinden ihtisar etmiştir.
- 4) *Netâ'icü'l-efkâr*, Kuşadalı Hamza oğlu Mustafa (ö. 1085/1674 [?]): Birgivî'nin *İzhârü'l-esrâr* adlı eserin şerhidir.
- 5) *el-Muqaddimetu'l-Âcurrûmiyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye*, İbn Âcurrûm (723/1323).
- 6) *Kavâ'idü'l-i'râb*, İbn Hişâm el-Ensârî (ö.761/1360).
- 7) *Muğni'l-lebîb*, İbn Hişâm el-Ensârî.
- 8) *Qatrü'n-nedâ*, İbn Hişâm el-Ensârî.
- 9) *Şuzûrû'z-zeheb fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab*, İbn Hişâm el-Ensârî.
- 10) *el-Kâfiye*, İbn Hâcib.
- 11) *el-Fevâidü'd-ziyâiyye*, Abdurrahman el-Câmî (ö. 898/1492): İbn Hâcib'in *el-Kâfiye* şerhi.
- 12) *Hâşiyetu 'İsâm 'alâ'l-Câmî*, İsmâuddin İserâyînî (ö. 945/1538): Abdurrahman el-Câmî'nin *el-Fevâidü'd-ziyâiyye* adlı şerhinin haşiyesi.
- 13) *el-Mişbâh fî'n-naḥv*, Burhânüddîn el-Mutarriẓî (ö. 610/1213).
- 14) *Elfîye*, İbn Mâlik el-Endelûsî (ö. 672/1274): Nahiv konularının yanı sıra sarf konularını da içeren ve bin beyitten oluşan manzum bir eserdir.

⁵⁴ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilâtı*, 39.

⁵⁵ Akgündüz, *Klasik Osmanlı Medrese Sistemi*, 396-400.

⁵⁶ *Kevâkib-i Seb'â Risâlesi*, 72, 73.

⁵⁷ Yıldız, "Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi", 5.

- 15) *ed-Dürretü'l-Elfiyye*, İbn Mu'tî (ö.628/1230): Nahiv konularının yanı sıra sarf konularını da içeren ve bin beyitten oluşan manzum bir eserdir.
- 16) *el-Lübâb fî 'ilmi'l-i'râb*, Taceddîn el-İsferâyînî (ö.689/1286).
- 17) *Dav'ü'l-Mişbâh*, Taceddîn el-İsferâyînî: Mutarrizî'nin *el-Misbâh* adlı eserinin şerhidir.
- 18) *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*, Zemahşerî (ö. 538/1144).
- 19) *el-Enmûzec fî'n-naḥv*, Zemahşerî.
- 20) *Ḥadâikü'd-dekâik*, Sadullah el-Berde'î (ö. 609/1213): Zemahşerî'nin *el-Enmûzec* adlı eserinin şerhidir.⁵⁸

Yukarıda zikredilen eserlere ilaveten “Haşiyelerinde, Seyyid Şerif Cürcânî'nin ve Molla Fenârî'nin *Kâfiye* haşiyeleri, Süyûtî'nin *Muğni'l-lebîb* haşiyesi okutulmuştur.”⁵⁹ İktisâr seviyesinde *Avâmil* ve *Misbâh risâlesi*, iktisâd seviyesinde *Kâfiye* ve *Elfiye*, istiksâ seviyesinde ise *Muğni'l-lebîb*, *el-Fevâidü'z-ziyâiye* ve haşiyeleri ve en çok tercih edilen eserler olmuştur.⁶⁰

Osmanlı medreselerinde dil ilimleri arasında belâgat, nahiv ilminden sonra okutulmuştur. Belâgat ilminde ise iktisâr seviyesinde *Telhîs*, iktisâd seviyesinde *Muhtasâr*, istiksâ seviyesinde ise *Mutavvel* veya *İzâh-ı Ma'ânî* kitapları en çok tercih edilen eserler olmuştur.⁶¹

Taşra medreselerinin Arap dili eğitim müfredatının içeriği, öğretim yöntemi ve ders kitaplarının merkezi medreselerle benzerlik arz ettiği söylenebilir.⁶² Aynı şekilde günümüzde bile varlığını sürdüren Osmanlı şark medreselerinin bakayası doğu medreselerinin Arapça öğretim müfredatı da -bazı ufak farklılıklar olmakla birlikte- büyük oranda bu geleneğin ürünü ve devamıdır.⁶³

⁵⁸ Osmanlı medreselerinde okutulan ders kaynakları ile ilgili bk. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlimiye Teşkilâtı*, 30; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984), 61-63; Bilgin Aydın - İsmail E. Erünsal, “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar),” *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim Ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd. (İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019), 102-6; Yıldız, “Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi”, 5,6; Betül Can, “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri”, *Ekev Akademi Dergisi* (2010), 308; Dursun Hazer, “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 288-91.

⁵⁹ Akgündüz, *Klasik Osmanlı Medrese Sistemi*, 403.

⁶⁰ *Kevâkib-i Seb'â Risâlesi*, 73,74.

⁶¹ *Kevâkib-i Seb'â Risâlesi*, 75.

⁶² Bk. Kırkız, Mustafa- Jankır, Aslam, “el-Medârisü'l-kadime ve devruha fî ta'lîmi'l-‘arabîyye li'n-natikîne bî gayrihâ”, *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/1 (2017), 50-58.

⁶³ Bk. Erman Uğur, “Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitiminin Mahiyeti Üzerine”, *e-Şarkiyat İlmî Araştırmaları Dergisi* (2019), 1462-64.

Yukarıda zikredilen eserler incelendiğinde dil öğretim materyallerinin Arapça olduğu görülmektedir. Bu yüzden öğrencinin kelime dağarcığını beslemek maksadıyla eğitim, anadil-hedef dil bileşiminden oluşan manzum bir sözlüğün ezberlenmesiyle başlamıştır. Nitekim bu sözlükler vasıtasıyla binin üzerinde kelime ezberi amaçlanmıştır.

Diğer dillerde olduğu gibi Arap dilinin de temel yapı taşları sözcükler ve bu sözcüklerden meydana gelen cümlelerdir. Dolayısıyla Arapça öğrenebilmek için öncelikle Arap dilinin sözcük yapısını ardından cümle yapısını bilmek gerekir. Bunun yanı sıra Arapçada sözcüklerin birbiriyle etkileşimi sonucu kelime sonlarının değişimi anlamına gelen i'râb olgusunu bilmek hayati ehemmiyete sahiptir. Bu bağlamda Osmanlı medreselerinde okutulan *Emsile*, *Bina*, *İzzi* gibi eserlerle öncelikle temel düzeyde kelime yapısı ve türeyişi, kelimelerdeki fonetik dönüşümlerin bilgisi (sarf ilmi) verilmiş ilerleyen seviyelerde bu bilgi *Merah* ve *Şafiye* gibi eserlerle ikmal edilmiştir. İktisar seviyesinde okutulan Avâmiller ile temel düzeyde i'râb konusu ve buna bağlı olarak âmîl-mamûl konularının öğretilmesi amaçlanmıştır. Bu bilgi *İzhâr* ve *Netaicü'l-Efkâr* gibi eserlerle ikmal edilmiştir. İbn Âcurrûm'un *el-Mukaddimetü'l-Âcurrûmiyye*'si ile i'râb konusunun yanı sıra Arap dilinde kelime türleri ve bu kelimelerden meydana gelebilen cümle türleri öğretilmiştir. Bu bilgiler daha sonraki seviyelerde *Katru'n-Nedâ*, *Elfiye* ve *Kâfiye* gibi eserlerle İkmal edilmiştir.

Zarf ve câr-mecrûrlar Arap dilinin en yaygın kullanılan unsurlarıdır. Öte yandan i'râb açısından cümle tasnifi ve farklı anlamlarda kullanılan edat ve bağlaçların bilinmesi önem arz etmektedir. Nahiv kitaplarında dağınık halde bulunan bu bilgiler ve i'âb konusunda teknik bazı bilgiler İbn Hişâm'ın *Kavâ'idü'l-i'râb* adlı eserinde derli toplu bir şekilde yer almaktadır. Osmanlı medreselerinde okutulan bu eserde sözü edilen konular hakkında temel öğretim hedeflenmiş, ardından *Muğni'l-Lebîb* adlı eserle bu bilgi ikmal edilmiştir.

Osmanlı medreselerinde istiksa seviyesinde okutulan *Muğni'l-Lebîb* ile *el-Fevâidü'z-ziyâiye* ve haşiyelerinin nahiv illetleri açısından zengin içeriğe sahiptirler. Nitekim İbn Hişâm'ın *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinde yer alan her bir nahvi hükmün illetine de yer verilmiştir.⁶⁴ Öte yandan *el-Fevâidü'z-ziyâiye* ve haşiyelerinde Arap dilindeki irâb olgusu; araz, illet, tam illet, yakın illet, uzak illet, madde ve sûret gibi İslam felsefesi ve kelâmına ait kavramlarla işlenmiştir. Öte yandan bu eserler Aristoteles'in dört sebep nazariyesinin kelâmcılar tarafından kabul edilmiş şeklini esas alan bir isnâd sistemi kurmuşlardır.⁶⁵

⁶⁴ Bk. Efâf Belâyîş, *et-Ta'lîl 'inde İbn Hişâm el-Ensârî* (Cezair: Camiatu Muhammed Haydar, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Lugât, Doktora, 2017).

⁶⁵ Cengiz, "Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil", 49.

Osmanlı medreselerinde, felsefe ve kelim gibi diğer disiplinler dil bilimleri ile birlikte ele alındığı için, dil öğretiminde bu disiplinlerin etkili olduğu söylenebilir. Nitekim bu kurumlarda asırlarca okutulan Abdurrahman el-Câmî'nin *el-Fevâidü'z-ziyâiyé'si* ve ve haşiyelerinde gramerin ötesinde dil felsefesi yapılmıştır.. Çünkü bu eserlerin yazımındaki tek gaye, nahiv konularının detaylı şekilde işlenmesi değildir. Nahiv konularını felsefi kavramlarla açıklayan ve bu konuların aklî argümanlarına yer veren bu eserlerde nahiv ilmi, dil öğrenmenin bir vasıtası olarak değil, hakkında fikir yürütülen bir varlık alanı olarak görülmüştür.⁶⁶

Sekkâkî (ö. 626/1229), dil öğretimi için sözlük bilimiyle başlayıp sarf, nahiv ve belâgat ilimleriyle ikmal edilen bir eğitim modeli sunmuştur.⁶⁷ Osmanlı medreselerinin Arap dili öğretim müfredatında bu modelin etkilerini görmek mümkündür. Nitekim Osmanlı medreselerinde dil öğretimi, öğrencilere öncelikle manzum bir sözlük ezberletildikten sonra sarf (kelime yapısı) ilmiyle başlardı. Daha sonra öğrenciler nahiv (cümle yapısı, cümle içerisindeki edatların fonksiyonu, dil felsefesi) ve belâgat (edebi sanatlar) ilimleriyle kademeli bir şekilde ilerlerlerdi. Bu sayede, öğrenciler dil öğrenirken, aynı zamanda dilin yapısını ve edebi sanatlarını da öğrenerek, dil becerilerini geliştirebiliyorlardı.

Osmanlı medreseleri, Arapça öğretimi üzerine okutulan eserlerde de görüldüğü gibi sadece dili konuşmayı ve okuduğunu anlamayı öğretmekle yetinmemiştir. Bu kurumlar temel düzey dil öğretimini, dilin felsefesini kavrayan bir öğretimle tamamlamıştır. Pek çok Osmanlı alimi, aldıkları bu ileri düzey eğitim sayesinde ana dilleri olmadığı halde Arapça eser yazabilmiştir.

Osmanlı medreselerinde Arapça öğretimi, İslami kaynaklar ve bilimsel kültürel eserleri okuma ve anlama amacına yönelik olmuştur. Bu amaç doğrultusunda öğretim, genellikle sarf ve nahiv kitaplarının sırayla öğretilmesi veya ezberlenmesi şeklinde yapılmıştır. Dil öğretiminde, tündengelimli dilbilgisi ve dilbilgisi-çeviri yöntemleri uygulanmıştır. Bu nedenle, Arapça öğretim müfredatı kapsamında okutulan eserlerin-17. yüzyıldan itibaren yerini dilbilgisi-çeviri yöntemine bırakan- dilbilgisi yöntemine uygun olarak kaleme alındıkları söylenebilir.⁶⁸

⁶⁶ Cengiz, "Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil", 48.

⁶⁷ Bk. Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr es-, *Miftâhü'l-'ulûm*, thk. Na'îm Zerzûr (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiye, 1407-1987), 8.

⁶⁸ Ahmet Bostancı, "İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005), 5.

Sonuç

Arap diline dair çalışmaların daha çok dini saiklerle erken dönemde başladığı görülmektedir. Zira Kur'ân dilini tahriften korumak ve anadili Arapça olmayan veya Arapça konuşulan bir ortamda yetişmeyenlere bu dilin öğretilmesi için gramer kurallarının belirlenmesine ihtiyaç duyulmuştur. Dilsel olgular arasındaki müşterek noktaları tespit edip dil gramerine dair genel ilkeler belirleme fikrinden hareketle ortaya çıkan nahiv illetleri, ilerleyen süreçte dilsel olguların felsefi izahı, dilciler arasındaki diyalektiğin başlıca argümanı haline dönüşmüştür. Diğer sosyokültürel etkenlerin yanı sıra disiplinler arası etkileşiminin bunda ciddi katkısı olmuştur.

Temel gramer önermelerinden oluşan pedagojik illetler, başlangıç düzeyinde Arapça öğretiminde gerekli görülmüştür. Ancak bunların izahları ve temellendirmesi konumundaki ikincil ve sonrası düzey illetlerin nahiv ilminin bir parçası haline dönüşmesi hem geçmişte hem de günümüzde bazı dilciler tarafından eleştirilmiştir. Bununla birlikte ileri düzey Arapça öğretiminde pedagojik illetler çoğunluk tarafından yetersiz görülmüş, felsefi ve cedelî illetler yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Dil öğretiminde öncelikli olarak amaç ve kapsam, göz önünde bulundurulmalı, eğitim müfredatı ve yöntemi buna göre belirlenmelidir. Dolayısıyla günlük konuşma dilini öğrenmek veya basit metinleri anlamaya yönelik Arapça dil öğretiminde, pedagojik illetlerden oluşan temel düzey dil öğretimi yeterli olacaktır. Ancak bu düzeyde Arapça bilgisi, ileri düzey dini veya edebî bir metni anlamada yetersiz kalacaktır. Öte yandan temel düzeyde öğretilen gramer bilgisinin (pedagojik illetlerin) alıştırmalarla ve zihin egzersiziyle (ikincil illetler) pekiştirilmesi, dil öğretimine katkı sağlayacaktır. Arap dili üzerine ihtisaslaşma düzeyinde ise gramer ve gramer etrafında şekillenen illetler artık araç olmaktan çıkıp amaç hâline geldiğinden bu seviyede dil öğretiminin müfredatına cedelî ve felsefi illetler dahi dilin inceliklerine dair bütün müktesebat dahil edilmelidir.

Osmanlı medreselerindeki ileri düzey eğitimin temel amacı, müderris ve kadı yetiştirmektir. Bu iki meslek için eğitim verilerek, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal ve kültürel hayatında önemli bir rol oynayan dinî ve hukukî konular hakkında nitelikli kişilerin yetişmesi hedefleniyordu. Dil öğretimi, alî ilimlerden (araç bilgi disiplinleri) sayıldığı için bu ilmin ileri düzeyde en ince detayına kadar öğrenilmesi, mezun olduktan sonra ister kadı ister müderris olarak atanacaklar için gerekli görülmüştür. Çünkü başta Kur'ân ve hadis gibi İslam kaynaklarının anlaşılması, yorumlanması ve bu kaynaklardan hüküm çıkarılabilmesi için ileri düzeyde Arapça dil bilgisine ihtiyaç duyulmaktadır. Aynı şekilde bu kurumlarda müderrislik

yapabilmek için de ileri düzey Arapça dilbilgisi gerekmektedir. Zira hem ‘alî ilimler hem de âlî ilimlere dair bu kurumlarda verilen eğitimde kullanılan materyallerin büyük çoğunluğu Arapçaydı. Bütün bu gerekçelerden dolayı Osmanlı medreselerinde Arapça dil öğretimi, basit metinlerle başlayarak temel gramer kurallarını içeren ta‘lîmî ve kıyâsî illet kategorilerini içermiştir. Bu öğretim süreci, cedelî ve felsefî illetleri de içeren kapsamlı şerh ve haşiyelerle tamamlanmıştır. Osmanlı ulemasının felsefe ve mantık gibi diğer bazı araç bilgi disiplinlerine dair sahip olduğu entelektüel birikim de bu sürece etki etmiştir.

Nahiv illetlerini ve bu illetlere bağlı öğretim yöntemlerini birbirine alternatif olarak görmek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Aksine Osmanlı medreselerinde de olduğu gibi birbirinin mütemmimi olarak görmek gerekir. Dolayısıyla Arap dili öğretimine temel düzeyde ta‘lîmî nahiv ile başlayıp uzmanlaşma düzeyinde bilimsel nahivle dilin inceliklerine vakıf olmak ve böylece iki metodu sentezlemek daha doğru bir yaklaşım olacaktır. Bu bağlamda, ikincil ve sonrası illetler gibi bilimsel nahiv grubuna dahil olan konular, Arap dili ve belâgatı bölümünün lisansüstü eğitim müfredatına eklenebilir. Çünkü bu seviyedeki eğitimin amacı gramerin bizzat kendisi olduğundan dil ve dilin grameri -tanımları ve gerekçeleriyle- bu aşamada teorik düzeyde en ince ayrıntısına kadar incelenmelidir.

Kaynakça

- Akgündüz, Hasan. *Klasik Osmanlı Medrese Sistemi: Amaç-Yapı-İşleyiş*. İstanbul: Ulusal Yayınları, 1997.
- Atay, Hüseyin. *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. Ankara: Atay Yayınları, 2. Basım, 2018.
- Aydın, Bilgin - Erünsal, İsmail E. “Tereke Kayıtlarına Göre Osmanlı Medrese Talebelerinin Okuduğu Kitaplar (XVII-XX. Yüzyıllar)” *Osmanlı Medreseleri: Eğitim, Yönetim Ve Finans*, ed. Fuat Aydın vd., 93-120. İstanbul: Mahya Yayıncılık, 2019.
- Belâyiş, Efâf. et-Ta'lîl 'inde İbn Hişâm el-Ensârî. Cezair: Camiatu Muhammed Haydar, Külliyyetü'l-Âdâb ve'l-Lugât, Doktora, 2017.
- Bilge, Mustafa. *İlk Osmanlı Medreseleri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1984.
- Bostancı, Ahmet. “İlahiyat Fakültelerinde Arapça Öğretiminde Kullanılan Ders Kitapları ve Diğer Araç-Gereçlerin Tespit ve Analizi”. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11 (2005), 1-30.
- Can, Betül. “Tanzimat Öncesi Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretim Yöntemleri”. *Ekev Akademi Dergisi* (2010), 305-20.

- Cengiz, Yunus. “Osmanlı Medrese Geleneğinde Bir Varlık Alanı Olarak Dil: Mollâ Câmî ve Hâşiyelerinde Grameri Aşma Çabası”. *Mukaddime* 6 (2015), 47-77. <https://doi.org/10.19059/mukaddime.46473>
- Cihan, Ahmet. *Osmanlı'da Eğitim*. Ankara: Akademik Kitaplar, 2014.
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdul-Kahir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Muhammed Mahmud Şakir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Cürcânî, Ebû Bekir Abdül-Kahir b. Abdurrahman b. Muhammed. *Delâilü'l-i'câz*. thk. Muhammed Mahmud Şakir. Kahire: Mektebetü'l-Hancî.
- Çelik, Abbas. “Hatıralarla Sıbyan Mektepleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (2007), 125-35.
- Dımaşkiye, ‘Aff. Tecdîdü’n-nahvi’l-‘arabî. Beyrut: Ma‘hedü'l-İnmâi’l-‘Arabî, 1981.
- Dîneverî, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Musâ b. Hibetullah. *Simâru’s-sina‘a fî ‘ilmi’l-‘arabîyye*. thk. Muhammed b. Halid el-Fadıl. Riyad: Cami‘atu’l-İmam Muhammed b. Suûd, 1411/1990.
- Fîruzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yâkub. *el-Kâmûsü’l-muhît*. thk. Muhammed Naim el-‘Arkasûsî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 8. Basım, 1436/2005.
- Güney, Murat Arif. “Yabancı Dil Öğretimi ve Dünden Bu Güne Türkiye'de Arapça Öğretimi”. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 193-211.
- Güzel, Mehmet Emin. *Nahiv İlminin Felsefi Temeli İlet Kuramı*. İstanbul: Kitap Dünyası, 2022.
- Hâc Salih, Abdurrahman. “en-Nahvü’l-‘ilmî ve’n-nahvü’t-ta‘lîmî ve zaruretü’t-temyîzi beynehümâ”. *Mecelletu Mecma‘i’l-Luga’l-‘Arabîyye bi’l-Kahire* 127, 144-85.
- Hamevî, Yakut. *Mu‘cemu’l-üdebâ*. thk. İhsan Abbas. 7 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Garbi’l-İslamî, 1993.
- Hassân, Temmâm. *İctihâdâtün lugaviyye*. Kahire: ‘Alemü’l-Kütüb, 2007.
- Hazer, Dursun. “Osmanlı Medreselerinde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (2002), 274-93.
- Hızlı, Mefail. “Osmanlı Medreselerinde Okutulan Dersler ve Eserler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17 (2018), 25-46.
- İbn Cinnî, Ebü’l-Feth Osmân. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 4 Cilt. Mısır: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 2. Basım, 1952.
- İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Mukaddimetu İbn Haldûn*. thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş. 2 Cilt. Dımaşk: Dâru Ya‘rub, 1424/2004.

- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk. el-Fihrist fi ahbâri'l-
‘ulemâi'l-musannifin mine'l-kudemâi ve'l-muhaddisîn ve esmâi kütübihim. thk. Rıza
Teceddüd el-Mâzendî. Tahran, 1971.
- İbnü's-Serrâc, Ebû Bekir Muhammed b. Sehl. el-Usûl fi'n-nahv. thk. Abdu'l-Hüseyn el-Fetîlî. 4
Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1417/1996.
- İpşirli, Mehmet. “Medrese (Osmanlı Dönemi)”. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
28/327-333. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kırkız, Mustafa- Jankır, Aslam. “el-Medârisü'l-kadime ve devruha fi ta'îlmi'l-‘arabîyye li'n-
natikîne bî gayrihâ”. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 4/1 (2017), 43-60.
- Mevâhib, İbrahim Muhammed Ahmed. “Devrü't-ta'îl fi't-ta'îlm” Mıh, Hasan Hamis Said El-
(Ed.) 2015 – Nazariyyetü'n-Nahvi'l-‘arabî Beyne'l-Mevrûs Ve'l-Müstahdes, 325-47.
- Mıh, Hasan Hamis Said. Nazariyyetü't-ta'îl fi'n-nahvi'l-‘arabî beyne'l-kudemâi ve'l-muhdesîn.
Umman: Dârü'ş-Şurûk, 2000.
- Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Ebî Bekr. Miftâhü'l-‘ulûm. thk. Na'îm Zerzûr. Beyrut:
Dârü'l-Kütübi'l-‘İlmiye, 2. Basım, 1407-1987.
- Taşkın, Ünal. “Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları”. Uluslararası Sosyal Araştırmalar
Dergisi 1/3 (2008), 343-66.
- Uğur, Erman. “Siirt Medreselerinde Arapça Dil Eğitiminin Mahiyeti Üzerine”. e-Şarkiyat İlmî
Araştırmaları Dergisi (2019), 1455-72.
- ‘Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddin Abdullah. el-Lübâb fi ‘ileli'l-binâ ve'l-i-‘râb. thk. Muhammed
Osman. Kahire: Mektebetü's-Sekkafeti'd-Diniyye, 1430/2009.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı. Ankara: Türk Tarih Kurumu
Basımevi, 3. Basım, 1988.
- XVIII. Asrın Ortalarına Kadar Türkiye'de İlim ve İlmiyeye Dair Bir Eser Kevâkib-i Seb'â Risâlesi.
çev. Nasuhi Ünal Karaaslan. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2015.
- Yıldız, Musa. “Osmanlı Döneminde Arapça Öğretimi ve Okutulan Ders Kitapları” Türkiye'de
Yabancı Dil Eğitimi Ulusal Kongresi, ed. Suna-Nurettin C. Ağıldere. Ankara: Gazi
Üniversitesi, 2008.
- Zeccâcî, Abdurrahman b. İshak Ebü'l-Kasım. el-Îzâh fi ‘ileli'n-nahvi. thk. Mazin el-Mübârek.
Beyrut: Dârü'n-Nefâis, 3. Basım, 1399/1979.
- Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmud b. Ömer. Esâsü'l-belâga. thk. Muhammed Basil. 2 Cilt. Beyrut:
Dârü'l-Kütübi'l-‘İlmiye, 1419/1998.

The Role of Reasons for Arabic Grammar in Language Teaching: An Example of the Ottoman Madrasa Curriculum

Res. Ass. Dr. Mehmet Emin GÜZEL

Extended Summary

Language acquisition refers to the process through which an individual learns and internalizes the rules, structures, vocabulary, and communication skills of a language. This acquisition begins in a person's native language as they follow the language patterns in their environment, expand their vocabulary, and internalize grammar rules, and it continues to develop as the individual grows. Foreign language acquisition, on the other hand, is enhanced through education, linguistic exposure, and practice. Educational institutions, learning materials, and practical opportunities support this process.

Arabic, over the centuries, primarily maintained its linguistic heritage through oral communication. However, with the revelation of the Quran, Arabic transcended the Arabian Peninsula and became the common language of Islamic society. Efforts to establish rules in the language began early on to teach Arabic to non-Arabic individuals and to safeguard it from rapid deterioration among Arabs. This was crucial for the accurate understanding of religious texts and the preservation of the Arabic language. Additionally, rules for teaching Arabic to non-native speakers who were Muslims were also necessary. As a result, linguistic studies related to Arabic commenced in the early period.

In the early studies of Arabic language grammar, field research findings formed the basis, and general principles were established through inductive reasoning. These principles, determined by considering similarities among language elements, laid the foundation for the fundamental grammatical propositions of the language. However, since Arabic is seen as a religious language, linguists are also driven to explore wisdom beyond grammar. Subsequently, these fundamental principles, initially established with the belief that 'every linguistic phenomenon must have a cause,' were elucidated with rational explanations and supported by various arguments. In the subsequent period, further arguments were put forth to support these reasons. This perspective, known as the 'cause theory' was theoretically framed by Halil ibn Ahmad (d. 175/791). According to this understanding, language is like a masterpiece painting created by a skilled artist, and the linguist is akin to an expert who admires and interprets this painting with great fascination.

The 'illas of al-nahw are part of a basic learning process for those who want to learn the language structure and rules of Arabic. These grammatical principles are important for both beginners of Arabic and those who wish to delve deeper into the language. Understanding the grammar rules and language structure of Arabic is of critical

importance for comprehending and interpreting Arabic texts accurately. Therefore, separate literature has developed around 'illas, and they have become an integral part of Arabic language instruction for centuries.

In this study, the role of 'illas al-nahw in teaching Arabic to foreigners was examined by taking the Ottoman madrasahs as an example. In this context, first, the concept of 'illas and its role in language teaching are discussed, and then the Arabic teaching curriculum in Ottoman madrasahs is examined from the perspective of 'illas. Because although their native language is not Arabic, these institutions where scholars who can write works in Arabic have been a role model in teaching Arabic.

Arabic was an important educational tool and an essential component of religious learning in the Ottoman madrasahs as their native language. Arabic, the original language of the holy book of Islam, the Qur'an, formed the basis of especially religious sciences and education. Arabic was a necessity for the learning of religious sciences such as tafsir, fiqh, kalam, and hadith in Ottoman madrasahs. Moreover, although the official language of the Ottoman Empire was Ottoman Turkish, Arabic was widely used in certain areas, such as the writing of religious texts and edicts, and in the functioning of religious institutions. For this reason, Arabic education in Ottoman madrasahs started at the beginning of madrasah education and then progressed to more complex and in-depth education levels.

As a result of the study, it has been observed that 'illas are considered necessary in intermediate and advanced-level language instruction. In this context, language instruction, which begins with simple texts containing basic language rules in Ottoman madrasahs, is supplemented with advanced language instruction that includes philosophical and rhetorical 'illas of al-nahw. Because 'illas of al-nahw are an important tool for understanding the fundamental rules and structure of the Arabic language. Those learning Arabic improve their grammar skills and enhance their ability to understand and interpret Arabic texts more effectively by learning these 'illas.

Keywords: Arabic language and its rhetoric, 'Ilm al-naḥw, 'Illas of Arabic grammar, Language teaching, Ottoman madrasahs.